

12. Logika és számításelmélet

Logika

Alapfogalmak

A logika tárgya az emberi gondolkodási folyamat vizsgálata és helyes gondolkodási formák keresése, illetve létrehozása.

Fogalmak:

1. **Állítás:** Olyan kijelentés, melynek logikai értéke (igaz volta) eldönthető, tetszőleges kontextusban igaz vagy hamis. Azt mondjuk, hogy egy állítás igaz, ha információtartalma megfelel a valóságnak (a tényeknek), és hamis az ellenkező esetben.

A mindennapi beszédben használt kijelentő mondatok legtöbbször nem állítások, mivel a mondat tartalmába a kontextus is beleszámít: időpont, környezet állapota, általános műveltség bizonyos szintje, stb. (pl. nem állítás az, hogy "ma reggel 8-kor sült a nap", de állítás pl. az, hogy "minden páros szám osztható 2-vel").

2. **Gondolkodási forma:** Gondolkodási forma alatt egy olyan (F, A) párt értünk, ahol A állítás, $F = \{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ pedig állítások egy halmaza.

A gondolkodásforma helyes, ha minden esetben, amikor F minden állítása igaz, akkor A is igaz.

3. **Igazságérték:** Az igazságértékek halmaza $\mathbb{L} = \{igaz, hamis\}$.

Ítéletkalkulus

Az ítéletlogika szintaxisa

Az ítéletlogika ábécéje

Az ítéletlogika ábécéje $V_0 = V_v \cup \{(\,,\,)\} \cup \{\neg, \wedge, \vee, \supset\}$.

Tehát V_0 tartalmazza az

- ítéletváltozókat V_v
- zárójeleket $\{(\,,\,)\}$
- logikai műveletek jeleit $\{\neg, \wedge, \vee, \supset\}$.

Az ítéletlogika nyelve

Az ítéletlogika nyelve (\mathcal{L}_0) ítéletlogikai formulákból áll, amelyek a következőképpen állnak elő:

1. Minden ítéletváltozó ítéletlogikai formula (jff). Ezek az úgynevezett *prímformulák* (vagy *atomi formulák*).
2. Ha A ítéletlogikai formula, akkor $\neg A$ is az.
3. Ha A és B ítéletlogikai formulák, akkor $(A \wedge B)$, $(A \vee B)$ és $(A \supset B)$ is ítéletlogikai formulák.
4. Minden ítéletlogikai formula az 1-3. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő (Jól formált formulák).

Literál: Ha X ítéletváltozó, akkor az X és $\neg X$ formulák literálok, amelyek alapja X .

Részformula: Legyen $A \in \mathcal{L}_0$ egy ítéletlogikai formula.

Ekkor A részformuláinak halmaza a legszűkebb olyan halmaz, melynek

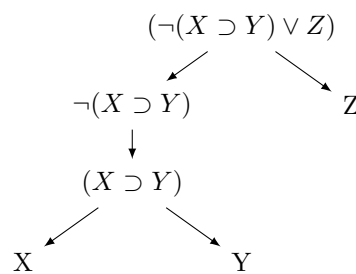
1. eleme az A formula, és
2. ha a C formula eleme, akkor C közvetlen részformulái is elemei.

Közvetlen részformula:

- Prímformulának nincs közvetlen részformulája.
- $\neg A$ közvetlen részformulája A .
- $A \circ B$ (\circ az \wedge, \vee, \supset binér összekötőjelek egyike) közvetlen részformulái:
 - A (bal oldali) és
 - B (jobb oldali)
 - Egy formulának részformulája a közvetlen részformulája.
 - Egy formulának részformulái minden részformulájának közvetlen részformulái is.

Szerkezeti fa: Egy C formula szerkezeti fája egy olyan **véges rendezett fa**, melynek csúcsai formulák,

1. gyökere C ,
2. a $\neg A$ csúcsának pontosan egy gyermeke van, az A ,
3. a $A \circ B$ csúcsának pontosan két gyermeke van, rendre az A és B formulák,
4. levelei prímformulák.

1. ábra. Példa szerkezeti fára.

Logikai összetettség $l(X)$

Egy formula logikai összetettsége a benne található logikai összekötőjelek száma.

- Ha X ítéletlogikai változó, akkor $l(X) = 0$
- Ha $l(\neg X) = l(X) + 1$
- $l(X \circ Y) = l(X) + l(Y) + 1$

Művelet hatásköre: Egy művelet hatásköre a formula részformulái közül a legkisebb logikai összetettségű, melyben az adott művelet előfordul.

Fő logikai összekötőjel: Egy formula fő logikai összekötőjele az az összekötőjel, amelynek hatásköre maga a formula.

Precedencia: A logikai összekötőjelek precedenciája csökkenő sorrendben a következő: $\neg, \wedge, \vee, \supset$.

A definíciók alapján egyértelmű, hogy egy *teljesen zárójelezett formulában* mi a logikai összekötőjelek hatásköre és mi a fő logikai összekötőjel.

Zárójelek elhagyása

Nézzük, hogy egy formulában milyen esetekben és mely részformulákat határoló zárójelek hagyhatók el úgy, hogy a logikai összekötőjelek hatásköre ne változzon.

A részformulák közül a prímmformuláknak és a negációs formuláknak nincs külső zárójelpárja, ezért csak az $(A \circ B)$ alakú részformulákról kell eldöntenünk, hogy írható-e helyettük $A \circ B$. A zárójelek elhagyását mindig a formula külső zárójelpárjának (ha van) elhagyásával kezdjük.

Majd ha egy részformulában már megvizsgáltuk a külső zárójelelhagyás kérdését, utána ezen részformula közvetlen részformuláinak külső zárójeleivel foglalkozunk. Két eset lehetséges:

1. A részformula egy negációs formula, melyben az $(A \circ B)$ alakú közvetlen részformula külső zárójelei nem hagyhatók el.
2. A részformula egy $(A \bullet B)$ vagy $A \bullet B$ alakú formula, melynek A és B közvetlen részformuláiban kell döntenünk a külső zárójelek sorsáról.
 - Ha az A formula $A_1 \circ A_2$ alakú, akkor A külső zárójelpárja akkor hagyható el, ha \circ nagyobb precedenciájú, mint \bullet .
 - Ha a B formula $B_1 \circ B_2$ alakú, akkor B külső zárójelpárja akkor hagyható el, ha \circ nagyobb vagy egyenlő precedenciájú, mint \bullet .
3. Ha egy $(A \wedge B)$ vagy $A \wedge B$ alakú formula valamely közvetlen részformulája szintén konjunkció, illetve egy $(A \vee B)$ vagy $A \vee B$ alakú formula valamely közvetlen részformulája szintén diszjunkció, akkor az ilyen részformulákból a külső zárójelpár elhagyható.

Formulaláncok: A zárójelek elhagyására vonatkozó megállapodásokat figyelembe véve úgynevezett konjunkciós, diszjunkciós, illetve implikációs formulaláncokat is nyerhetünk.

Ezek alakja $A_1 \wedge \dots \wedge A_n$, $A_1 \vee \dots \vee A_n$, illetve $A_1 \supset \dots \supset A_n$.

Ezeknek a láncformuláknak a fő logikai összekötőjét a következő zárójelezési megállapodással fogjuk meghatározni:

$$\left(A_1 \wedge \left(A_2 \wedge \left(\dots \wedge (A_{n-1} \wedge A_n) \right) \dots \right) \right), \left(A_1 \vee \left(A_2 \vee \left(\dots \vee (A_{n-1} \vee A_n) \right) \dots \right) \right)$$

illetve

$$\left(A_1 \supset \left(A_2 \supset \left(\dots \supset (A_{n-1} \supset A_n) \right) \dots \right) \right)$$

Az ítéletlogika szemantikája

Bázis: A formula ítéletváltozóinak egy rögzített sorrendje.

Interpretáció: \mathcal{L}_0 interpretációján egy $\mathcal{I} : V_v \rightarrow \mathbb{L}$ függvényt értünk, mely minden ítéletváltozóhoz egyértelműen hozzárendel egy igazságértéket. Pl. $\mathcal{I}(X) = igaz$.

Boole-értékelés: \mathcal{L}_0 -beli formulák \mathcal{I} interpretációbeli Boole-értékelése a következő $\mathcal{B}_{\mathcal{I}} : \mathcal{L}_0 \rightarrow \mathbb{L}$ függvény:

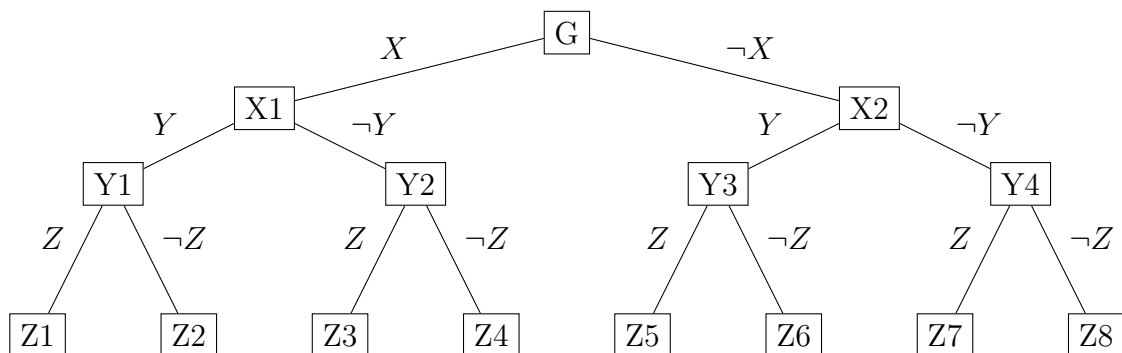
1. ha A prímmformula, akkor $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) = \mathcal{I}(A)$
2. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(\neg A)$ legyen $\neg \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A)$
3. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \wedge B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \wedge \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$
4. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \vee B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \vee \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$
5. $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A \supset B)$ legyen $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) \supset \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$

Egy B_I igazságkiértékelés kielégít egy F formulahalmazt, ha B_I az F elemeihez az igaz értéket rendeli, vagyis a formulahalmaz elemei az I interpretációban igazak.

Igazhalmaz, hamishalmaz: Egy A formula igazhalmaza (A^i) azon interpretációk halmaza, melyen a formula igazságértékelése igaz. Az A formula hamishalmaza (A^h) pedig azon interpretációk halmaza, melyekre a formula igazságértékelése hamis.

Szemantikus fa: Egy formula különböző interpretációit szemantikus fa segítségével szemléltethetjük. A szemantikus fa egy olyan bináris fa, amelynek i . szintje ($i \geq 1$) a bázis i . ítéletváltozójához tartozik, és minden csúcsából két él indul, az egyik a szinthez rendelt ítéletváltozóval, a másik annak negáltjával címkézve. Az X ítéletváltozó esetén az X címke jelentse azt, hogy az X igaz az adott interpretációban, a $\neg X$ címke pedig azt, hogy hamis az adott interpretációban.

A szemantikus fa minden ága egy-egy lehetséges interpretációt reprezentál. Egy n változós formula esetén minden ág n hosszú, és a fának 2^n ága van és az összes lehetséges interpretációt tartalmazza.

Igazságértékelés függvény: Olyan függvény, amely minden formulához hozzárendeli az igazhalmazát (φA^i) vagy a hamishalmazát (φA^h).

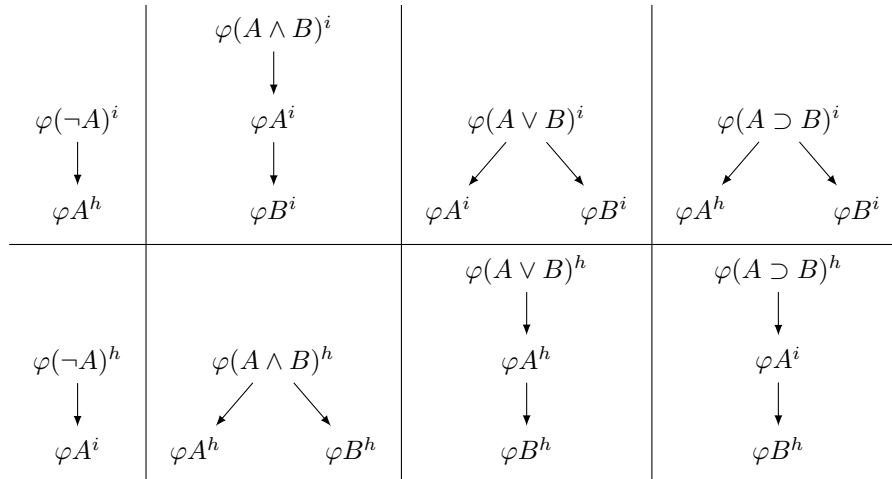
Legyen A egy tetszőleges ítéletlogikai formula. Határozzuk meg A -hoz az interpretációira vonatkozó φA^i , illetve φA^h feltételeket a következőképpen:

1. Ha A prímmformula, a φA^i feltételt pontosan azok az \mathcal{I} interpretációk elégítik ki, melyekre $\mathcal{I}(A) = igaz$, a φA^h feltételt pedig pontosan azok melyekre $\mathcal{I}(A) = hamis$.
2. A $\varphi(\neg A)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha teljesülnek a φA^h feltételek.
3. A $\varphi(A \wedge B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^i és a φB^i feltételek egyszerre teljesülnek.
4. A $\varphi(A \vee B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^i vagy a φB^i feltételek teljesülnek.
5. A $\varphi(A \supset B)^i$ feltételek pontosan akkor teljesülnek, ha a φA^h vagy a φB^i feltételek teljesülnek.

Tétel: Tetszőleges A ítéletlogikai formula esetén a φA^i feltételeket pontosan az A^i -beli interpretációk teljesítik.

Igazságértékelés-fa: Egy A formula φA^i , illetve φA^h feltételeket kielégítő interpretációit az igazságértékelés-fa segítségével szemléltethetjük. Az igazságértékelés-fát a formula szerkezeti fájának felhasználásával állítjuk elő.

A gyökérhez hozzárendeljük, hogy A melyik igazságértékre való igazságértékelés-feltételeit keressük, majd a gyökér alá A közvetlen részformulái kerülnek a megfelelő feltétel-előírással, az alábbiak szerint:

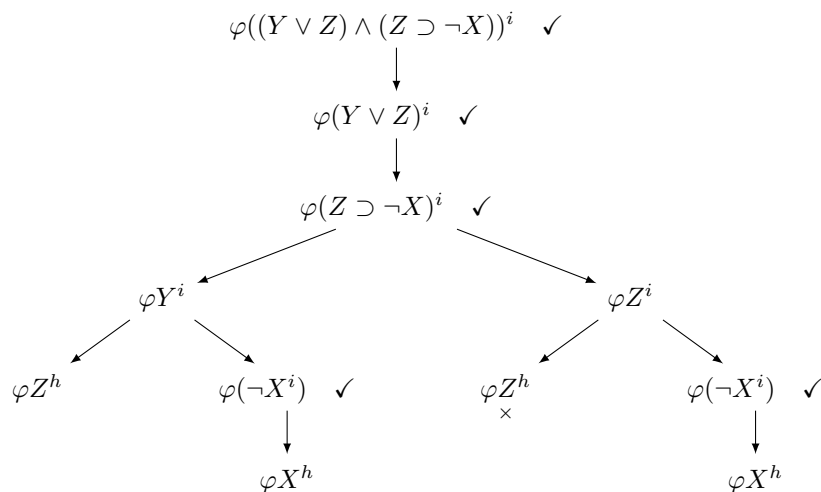

Ezután a gyökérhez a \checkmark (feldolgozott) jelet rendeljük. Az eljárást rekurzívan folytatjuk, amíg egy ágon a fel nem dolgozott formulák

- (a) mind ítéletváltozók nem lesznek, vagy
- (b) ugyanarra a formulára egymásnak ellentmondó előírás nem jelenik meg.

Az (a) esetben az ágon előforduló ítéletváltozóknak az ágon rögzített igazságértékeit tartalmazó n -esek mind elemei φA^i gyökér esetén a formula igazhalmazának, φA^h gyökér esetén a formula hamishalmazának.

A (b) esetben nem áll elő ilyen igazságérték n -es.

2. ábra. Példa igazságértékelés fára.

Az előbbi példában a formula igazhalmaza az igazságértékelés-fa alapján:

$$\{(i, i, h), (h, i, i), (h, i, h), (h, h, i)\}$$

Igazságtábla: Egy n változós formula igazságtáblája egy $n + 1$ oszlopból és 2^n sorból álló táblázat. A táblázat fejlécében az i . oszlophoz ($1 \leq i \leq n$) a formula bázisának i . ítéletváltozója, az $n + 1$. oszlophoz maga a formula van hozzárendelve. Az első n oszlopban az egyes sorokhoz megadjuk rendre a formula különböző interpretációit, majd a formula oszlopába minden sorba beírjuk a formula - a sorhoz tartozó interpretációbeli Boole-értékeléssel kapott - igazságértékét.

A logikai műveletek igazságtáblája:

X	Y	$\neg X$
i	i	h
i	h	h
h	i	i
h	h	i

X	Y	$X \wedge Y$
i	i	i
i	h	h
h	i	h
h	h	h

X	Y	$X \vee Y$
i	i	i
i	h	i
h	i	i
h	h	h

X	Y	$X \supset Y$
i	i	i
i	h	h
h	i	i
h	h	i

Kiterjesztett igazságtábla: Egy igazságtáblában a formula igazságértéke kiszámításának megkönnyítésére vezették be a kiterjesztett igazságtáblát. A kiterjesztett igazságtáblában az ítéletváltozókhoz és a formulához rendelt oszlopokon kívül rendre a formula részformuláihoz tartozó oszlopok is megjelennek. Tulajdonképpen a szerkezeti fában megjelenő részformulák vannak felsorolva.

X	Y	Z	$Y \vee Z$	$\neg X$	$Z \supset \neg X$	$(Y \vee Z) \wedge (Z \supset \neg X)$
i	i	i	i	h	h	h
i	i	h	i	h	i	i
i	h	i	i	h	h	h
i	h	h	h	h	i	h
h	i	i	i	i	i	i
h	i	h	i	i	i	i
h	h	i	i	i	i	i
h	h	h	h	i	i	h

Formula kielégíthetősége, modellje: Egy A ítéletlogikai formula *kielégíthető*, ha létezik olyan \mathcal{I} interpretáció, melyre $\mathcal{I} \models_0 A$, azaz a $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}$ Boole-értékelés A -hoz igaz értéket rendel. Egy ilyen interpretációt A *modelljének* nevezzük. Ha A -nak nincs modellje, akkor azt mondjuk, hogy *kielégíthetetlen*.

Ha A igazságtáblájában van olyan sor, amelyben a formula oszlopában igaz érték szerepel, akkor a formula kielégíthető, különben kielégíthetetlen. Ugyanígy, ha φA^i nem üres, akkor kielégíthető, különben kielégíthetetlen.

Ítéletlogikai törvény, tautológia: Egy A ítéletlogikai formula *ítéletlogikai törvény* vagy másképpen *tautológia*, ha \mathcal{L}_0 minden interpretációja modellje A -nak. (jelölés: $\models_0 A$)

Eldöntésproblémák

Eldöntésprobléma: Eldöntésproblémának nevezzük a következő feladatokat:

1. Döntsük el tetszőleges formuláról, hogy tautológia-e!
2. Döntsük el tetszőleges formuláról, hogy kielégíthetetlen-e!

Tautologikusan ekvivalens formulák: Az A és B ítéletlogikai formulák *tautologikusan ekvivalensek* (jelölés: $A \sim_0 B$), ha \mathcal{L}_0 minden \mathcal{I} interpretációjában $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(A) = \mathcal{B}_{\mathcal{I}}(B)$.

Formulahalmaz kielégíthetősége, modellje: \mathcal{L}_0 formuláinak egy tetszőleges Γ (*gamma*) halmazra kielégíthető, ha van \mathcal{L}_0 -nak olyan \mathcal{I} interpretációja, melyre: $\forall A \in \Gamma : \mathcal{I} \models_0 A$. Egy ilyen \mathcal{I} interpretáció modellje Γ -nak. Ha Γ -nak nincs modellje, akkor Γ kielégíthetetlen.

Lemma: Egy $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ formulahalmaznak pontosan azok az \mathcal{I} interpretációk a modelljei, amelyek a $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n$ formulának. Következésképpen $\{A_1, A_2, \dots, A_n\}$ pontosan akkor kielégíthetetlen, ha az $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n$ formula kielégíthetetlen.

Szemantikus következmény: Legyen Γ ítéletlogikai formulák tetszőleges halmaza, B egy tetszőleges formula. Azt mondjuk, hogy a B formula **tautologikus következménye** a Γ formulahalmaznak (jelölés: $\Gamma \models_0 B$), ha minden olyan interpretáció, amely modellje Γ -nak, modellje B -nek is. A Γ -beli formulákat feltételformuláknak, vagy premisszáknak, a B formulát következményformulának (konklúzióknak) hívjuk.

Tétel: Legyen Γ ítéletlogikai formulák tetszőleges halmaza, A, B, C tetszőleges ítéletlogikai formulák. Ha $\Gamma \models_0 A$, $\Gamma \models_0 B$ és $\{A, B\} \models_0 C$, akkor $\Gamma \models_0 C$.

Tétel: (Eldöntésprobléma tétele (1)) Legyenek A_1, A_2, \dots, A_n, B tetszőleges ítéletlogikai formulák. $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$ pontosan akkor, ha a $\{A_1, A_2, \dots, A_n, \neg B\}$ formulahalmaz kielégíthetetlen, azaz a $A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \wedge \neg B$ formula kielégíthetetlen.

Tétel: (Dedukciós tétel) Legyenek A_1, A_2, \dots, A_n, B tetszőleges ítéletlogikai formulák. $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$ pontosan akkor, ha $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \supset B$.

Tétel: (Eldöntésprobléma tétele (2)) Legyenek A_1, A_2, \dots, A_n, B tetszőleges ítéletlogikai formulák. $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$ pontosan akkor, ha $\models_0 A_1 \supset A_2 \supset \dots \supset A_n \supset B$.

Ekvivalens átalakítások

Fogalmak:

- Egy prímmformulát (ítéletváltozót), vagy annak a negáltját közös néven *literálnak* nevezünk. A prímmformula a *literál alapja*. Egy literált bizonyos esetekben *egységkonjunkciónak* vagy *egységdiszjunkciónak* (*egységklóznak*) is hívunk.
- *Elemi konjunkció* az egységkonjunkció, illetve a különböző alapú literálok konjunkciója (\wedge kapcsolat a literálok között).
- *Elemi diszjunkció* vagy *klóz* az egységdiszjunkció és a különböző alapú literálok diszjunkciója (\vee kapcsolat a literálok között).
- Egy elemi konjunkció, illetve elemi diszjunkció *teljes* egy n -változós logikai műveletre nézve, ha mind az n itéletváltozó alapja valamely literáljának.
- *Diszjunktív normálformának* (DNF) nevezzük az elemi konjunkciók diszjunkcióját.
- *Konjunktív normálformának* (KNF) nevezzük az elemi diszjunkciók konjunkcióját.
- *Kitüntetett* diszjunktív, illetve konjunktív normálformákról (KDNF, illetve KKNF) beszélünk, ha a bennük szereplő elemi konjunkciók, illetve elemi diszjunkciók teljesek.

Tetszőleges logikai műveletet leíró KDNF, KKNF előállítása: Legyen $b : \mathbb{L}^n \rightarrow \mathbb{L}$ egy n -változós logikai művelet. Adjuk meg b művelet tábláját.

Az első n oszlop fejlécébe az X_1, X_2, \dots, X_n itéletváltozókat írjuk.

A b -t leíró KDNF előállítása:

1. Válasszuk ki azokat a sorokat a művelet táblában, ahol az adott igazságérték n -eshez b igaz értéket rendel hozzá. Legyenek ezek a sorok rendre s_1, s_2, \dots, s_r . Minden ilyen sorhoz rendeljünk hozzá egy $X'_1 \wedge X'_2 \wedge \dots \wedge X'_n$ teljes elemi konjunkciót úgy, hogy az X'_j literál X_j vagy $\neg X_j$ legyen aszerint, hogy ebben a sorban X_j *igaz* vagy *hamis* igazságérték szerepel. Az így nyert teljes elemi konjunkciók legyenek rendre $k_{s_1}, k_{s_2}, \dots, k_{s_r}$.
2. Az így kapott teljes elemi konjunkciókból készítsünk egy diszjunkciós láncformulát:

$$k_{s_1} \vee k_{s_2} \vee \dots \vee k_{s_r}$$

Ez a formula lesz a b művelet kitüntetett diszjunktív normálformája (KDNF).

X	Y	Z	b	a teljes elemi konjukciók
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>h</i>	
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	$X \wedge Y \wedge \neg Z$
<i>i</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>h</i>	
<i>i</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	$X \wedge \neg Y \wedge \neg Z$
<i>h</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	$X \neg \wedge Y \wedge Z$
<i>h</i>	<i>i</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	
<i>h</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	$\neg X \wedge \neg Y \wedge Z$
<i>h</i>	<i>h</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	$\neg X \wedge \neg Y \neg \wedge Z$

A fenti példa b műveletének kitüntetett diszjunktív normálformája a következő formula:

$$(X \wedge Y \wedge \neg Z) \vee (X \wedge \neg Y \wedge \neg Z) \vee (\neg X \wedge Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge \neg Y \wedge Z) \vee (\neg X \wedge \neg Y \wedge \neg Z)$$

A b -t leíró KKNF előállítása:

1. Válasszuk ki azokat a sorokat a művelet táblában, ahol az adott igazságérték n -eshez b *hamis* értéket rendel hozzá. Legyenek ezek a sorok rendre s_1, s_2, \dots, s_r . Minden ilyen sorhoz rendeljünk hozzá egy $X'_1 \vee X'_2 \vee \dots \vee X'_n$ teljes elemi diszjunkciót úgy, hogy az X'_j literál X_j vagy $\neg X_j$ legyen aszerint, hogy ebben a sorban X_j *hamis* vagy *igaz* igazságérték szerepel. Az így nyert teljes elemi diszjunkciók legyenek rendre $d_{s_1}, d_{s_2}, \dots, d_{s_r}$.
2. Az így kapott teljes elemi diszjunkciókból készítsünk egy konjunkciós láncformulát:

$$d_{s_1} \wedge d_{s_2} \wedge \dots \wedge d_{s_r}$$

Ez a formula lesz a b művelet kitüntetett konjunktív normálformája (KKNF).

X	Y	Z	b		a teljes elemi diszjunkciók
i	i	i	h	*	$\neg X \vee \neg Y \vee \neg Z$
i	i	h	i		
i	h	i	h	*	$\neg X \vee Y \vee \neg Z$
i	h	h	i		
h	i	i	i		
h	i	h	i		
h	h	i	h	*	$X \vee Y \vee \neg Z$
h	h	h	i		

A fenti példa b műveletének kitüntetett konjunktív normálformája a következő formula:

$$(\neg X \vee \neg Y \vee \neg Z) \wedge (\neg X \vee Y \vee \neg Z) \wedge (X \vee Y \vee \neg Z)$$

KNF, DNF egyszerűsítése: Egy ítéletlogikai formula logikai összetettségén a formulában szereplő logikai összekötőjelek számát értettük. Ugyanazt a logikai műveletet leíró formulák közül azt tekintjük egyszerűbbnek, amelynek kisebb a logikai összetettsége (azaz kevesebb logikai összekötőjelet tartalmaz).

Legyen X egy ítéletváltozó k egy az X -et nem tartalmazó elemi konjunkció, d egy X -et nem tartalmazó elemi diszjunkció. Ekkor az

- (a) $(X \wedge k) \vee (\neg X \wedge k) \sim_0 k$ és
- (b) $(X \vee d) \wedge (\neg X \vee d) \sim_0 d$

egyszerűsítési szabályok alkalmazásával konjunktív és diszjunktív normálformákat írhatunk át egyszerűbb alakba.

Klasszikus Quine–McCluskey-féle algoritmus KDNF egyszerűsítésére:

1. Soroljuk fel a KDNF-ben szereplő összes teljes elemi konjunkciót az L_0 listában, $j := 0$.
2. Megvizsgáljuk az L_j -ben szereplő összes lehetséges elemi konjunkciópárt, hogy alkalmazható-e rájuk az (a) egyszerűsítési szabály. Ha igen, akkor a két kiválasztott konjunkciót \checkmark -val megjelöljük, és az eredmény konjunkciót beírjuk a L_{j+1} listába. Azok az elemi konjunkciók, amelyek az L_j vizsgálata során nem lesznek megjelölve, nem voltak egyszerűsíthetők, tehát bekerülnek az egyszerűsített diszjunktív normálformába.
3. Ha az L_{j+1} konjunkciólista nem üres, akkor $j := j + 1$. Hajtsuk végre újból a 2. lépést.
4. Az algoritmus során kapott, de meg nem jelölt elemi konjunkciókból készítsünk egy diszjunktív láncformulát. Így az eredeti KDNF-el logikailag ekvivalens, egyszerűsített DNF-et kapunk.

Rezolúció

Legyenek A_1, A_2, \dots, A_n, B tetszőleges ítéletlogikai formulák. Azt szeretnénk bebizonyítani, hogy $\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models_0 B$, ami ekvivalens azzal, hogy $\{A_1, A_2, \dots, A_n, \neg B\}$ kielégíthetetlen.

Írjuk át ez utóbbi formulahalmaz formuláit KNF alakba.

Ekkor a

$$\{KNF_{A_1}, KNF_{A_2}, \dots, KNF_{A_n}, KNF_{\neg B}\}$$

formulahalmazt kapjuk, ami pontosan akkor kielégíthetetlen, ha a halmaz formuláiban szereplő klózok halmaza kielégíthetetlen.

A klózokra vonatkozó egyszerűsítési szabály szerint ha X ítéletváltozó, C pedig X -et nem tartalmazó klóz, akkor

$$(X \vee C) \wedge (\neg X \vee C) \sim_0 C$$

Az X és a $\neg X$ egységklózok (azt mondjuk, hogy X és $\neg X$ komplement literálpár) konjunkciójával ekvivalens egyszerűbb.

Egyetlen literált sem tartalmazó klóz az **üres klóz**, melyet a \square jellel jelölünk és definíció szerint minden interpretációban hamis igazságértékű.

Legyenek most C_1 és C_2 olyan klózok, melyek pontosan egy komplement literálpárt tartalmaznak, azaz $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 az egyetlen komplement literálpár (C'_1 és C'_2 üres klózok is lehetnek). Világos, hogy ha a két klózban a komplement literálpáron kívül is vannak literálok, és ezek nem mind azonosak, az egyszerűsítési szabály alkalmazhatósági feltétele nem áll fenn.

Tétel: Ha $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 komplement literálpár, akkor

$$\{C_1, C_2\} \models_0 C'_1 \vee C'_2$$

Rezolvens: Legyenek C_1 és C_2 olyan klózok, melyek pontosan egy komplement literálpárt tartalmaznak, azaz $C_1 = C'_1 \vee L_1$ és $C_2 = C'_2 \vee L_2$, ahol L_1 és L_2 a komplement literálpár, a $C'_1 \vee C'_2$ klózt a (C_1, C_2) klózpár (vagy a $C_1 \vee C_2$ formula) *rezolvensének* nevezzük.

Ha $C_1 = L_1$ és $C_2 = L_2$ (azaz C'_1 és C'_2 üres klózok), rezolvensük az üres klóz (\square).

Az a tevékenység, melynek eredménye a rezolvens, a *rezolválás*.

klózpár	rezolvens
$(X \vee Y, \neg Y \vee Z)$	$X \vee Z$
$(X \vee \neg Y, \neg Y \vee Z)$	nincs: mindkét azonos alapú literál negált
$(X \vee \neg Y, Z \vee \neg V)$	nincs: nincs azonos alapú literál
$(\neg X \vee \neg Y, X \vee Y \vee Z)$	nincs: két komplement literálpár van
$(X, \neg X)$	\square

Tétel: Ha a C klóz a (C_1, C_2) klózpár rezolvense, akkor azon \mathcal{I} interpretációk a $\{C_1, C_2\}$ klózhalmazt nem elégíthetik ki, amelyekben C igazságértéke hamis, azaz $\mathcal{B}_{\mathcal{I}}(C) = \text{hamis}$.

Rezolúciós levezetés: Egy S klózhalmazból a C klóz rezolúciós levezetése egy olyan véges k_1, k_2, \dots, k_m ($m \geq 1$) klózsorozat, ahol minden $j = 1, 2, \dots, m$ -re

1. vagy $k_j \in S$,
2. vagy van olyan $1 \leq s, t \leq j$, hogy k_j a (k_s, k_t) klózpár rezolvense,

és a klózsorozat utolsó tagja, k_m , éppen a C klóz.

Megállapodásunk szerint a **rezolúciós kalkulus eldöntésproblémája**:

levezethető-e S -ből az \square .

A rezolúciós levezetés célja tehát \square levezetése S -ből. Azt, hogy \square levezethető S -ből, úgy is ki lehet fejezni, hogy létezik S -nek rezolúciós cáfolata.

Példa: Próbáljuk meg levezetni

$$\square\text{-t az } S = \{\neg X \vee Y, \neg Y \vee Z, X \vee V, \neg V \vee Y \vee Z, \neg Z\}$$

klózhalmazból. A levezetés bármelyik S -beli klózból indítható.

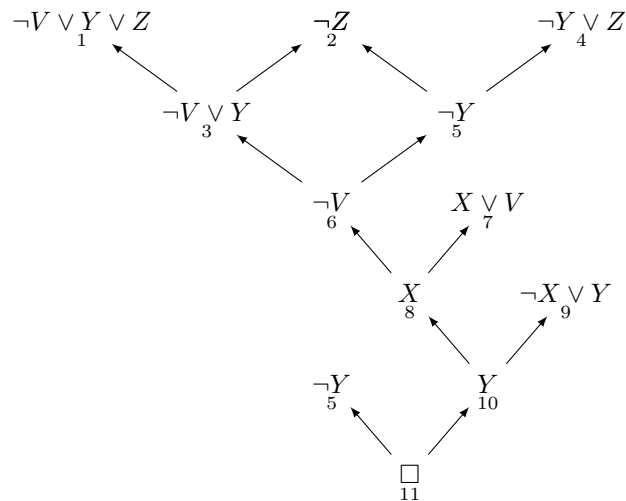
1.	$\neg V \vee Y \vee Z$	$[\in S]$
2.	$\neg Z$	$[\in S]$
3.	$\neg V \vee Y$	$[1, 2 \text{ rezolvense }]$
4.	$\neg Y \vee Z$	$[\in S]$
5.	$\neg Y$	$[2, 4 \text{ rezolvense }]$
6.	$\neg V$	$[3, 5 \text{ rezolvense }]$
7.	$X \vee V$	$[\in S]$
8.	X	$[6, 7 \text{ rezolvense }]$
9.	$\neg X \vee Y$	$[\in S]$
10.	Y	$[8, 9 \text{ rezolvense }]$
11.	\square	$[5, 10 \text{ rezolvense }]$

Lemma: Legyen S tetszőleges klózhalmaz. S -ből történő rezolúciós levezetés esetén bármely S -ből levezetett klóz tautologikus következménye S -nek.

A rezolúciós kalkulus helyessége: A rezolúciós kalkulus *helyes*, azaz tetszőleges S klózhalmaz esetén amennyiben S -ből levezethető \square , akkor S *kielégíthetetlen*.

A rezolúciós kalkulus teljessége: A rezolúciós kalkulus *teljes*, azaz bármely véges, ki-elégíthetetlen S klózhalmaz esetén S -ből levezethető \square .

Levezetési fa: Egy rezolúciós levezetés szerkezetét *levezetési fa* segítségével szemléltethetjük. A levezetési fa csúcsai klózek. Két csúcsból pontosan akkor vezet él egy harmadik, közös csúcsba, ha az a két klóz rezolvense.

3. ábra. Példa szerkezeti fára.

Rezolúciós stratégiák:

- **Lineáris rezolúció:** Egy S klózalmazból való **lineáris rezolúciós levezetés** egy olyan $k_1, l_1, k_2, l_2, \dots, k_{m-1}, l_{m-1}, k_m$ rezolúciós levezetés, amelyben minden $j = 2, 3, \dots, m$ -re k_j a (k_{j-1}, l_{j-1}) klózpár rezolvense. A k_j klózokat **centrális klóz**oknak, az l_j klózokat **melléklóz**oknak nevezzük.

Tetszőleges rezolúciós levezetés átírható lineárisra, azaz a *lineáris rezolúciós kalkulus teljes*.

- **Lineáris inputrezolúció:** Egy S klózalmazból való **lineáris inputrezolúciós levezetés** egy olyan $k_1, l_1, k_2, l_2, \dots, k_{m-1}, l_{m-1}, k_m$ lineáris rezolúciós levezetés, amelyben minden $j = 1, 2, \dots, m-1$ -re $l_j \in S$, azaz a lineáris inputrezolúciós levezetésben a melléklózok S elemei. Nem teljes (kivéve Horn-klózok).
- **Egységrezolúció:** Egy S klózalmazból való **egységrezolúciós levezetés** egy olyan k_1, \dots, k_m rezolúciós levezetés, ahol minden $j = 1, 2, \dots, m$ -re $k_j \in S$, ha $k_j \notin S$, akkor k_j két olyan öt a levezetésben megelőző k_s, k_t klóznak a rezolvense, amelyek közül az egyik egységklóz. Nem teljes.

A lineáris inputrezolúciós stratégia nem teljes, de megadható olyan formulaosztály, melyre az. A legfeljebb egy negált literált tartalmazó klózokat **Horn-klózok**nak nevezzük, a Horn-formulák pedig azok a formulák, melyek konjunktív normálformája Horn-klózok konjunkciója.

A lineáris inputrezolúciós stratégia Horn-formulák esetén teljes.

Predikátumkalkulus

Elsőrendű logikai nyelvek szintaxisa

Egy elsőrendű logikai nyelv ábécéje logikai és logikán kívüli szimbólumokat, továbbá elválasztójeleket tartalmaz. A logikán kívüli szimbólumhalmaz megadható $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ alakban, ahol:

1. Srt nemüres halmaz, elemei fajtaikat szimbolizálnak,
2. Pr nemüres halmaz, elemei predikátumszimbólumok,
3. Fn halmaz elemei függvénytípusok,
4. $Cnst$ pedig a függvénytípusok halmaza.

Az $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ ábécé szignatúrája egy $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ hármas, ahol

1. ν_1 a $\forall P \in Pr$ predikátumszimbólumhoz annak alakját,
2. ν_2 a $\forall f \in Fn$ függvénytípuszimbólumhoz annak alakját,
3. ν_3 $\forall c \in Cnst$ konstansszimbólumhoz annak fajtáját,

rendeli.

Logikai jelek az ítéletlogikában is használt logikai összekötőjelek, valamint az univerzális (\forall) és egzisztenciális (\exists) kvantorok és a különböző fajtájú individuumváltozók.

Egy elsőrendű nyelv ábécéjében minden $\pi \in Srt$ fajtához szimbólumoknak megszámlálhatóan végtelen v_1^π, v_2^π, \dots rendszere tartozik, ezeket a szimbólumokat nevezzük π fajtájú változóknak. Elválasztójel a nyitó és csukó zárójelek, és a vessző.

Az elsőrendű logikai nyelvekben az elválasztójelek és a logikai jelek mindig ugyanazok, viszont a logikán kívüli jelek halmaza, illetve ezek szignatúrája nyelvről nyelvre lényegesen különbözhet. Ezért mindig megadjuk a $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ négyest és ennek $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ szignatúráját, amikor egy elsőrendű logikai nyelv ábécéjére hivatkozunk.

Jelölése $V[V_\nu]$, ahol V_ν adja meg a $\langle \nu_1, \nu_2, \nu_3 \rangle$ szignatúrájú $\langle Srt, Pr, Fn, Cnst \rangle$ négyest.

Termek: A $V[V_\nu]$ ábécé feletti termék halmaza $\mathcal{L}_t[V_\nu]$, ami a következő tulajdonságokkal bír:

1. Minden $\pi \in Srt$ fajtájú változó és konstans π fajtájú term.
2. Ha az $f \in Fn$ függvénytípuszimbólum $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú és t_1, t_2, \dots, t_k – rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú – termék, akkor az $f(s_1, s_2, \dots, s_k)$ egy π fajtájú term.
3. Minden term az 1-2. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

Formulák: A $V[V_\nu]$ ábécé feletti elsőrendű formulák halmaza $\mathcal{L}_f[V_\nu]$, ami a következő tulajdonságokkal bír:

1. Ha a $P \in Pr$ **predikátumszimbólum** $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ alakú és az t_1, t_2, \dots, t_k – rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtájú – **termek**, akkor a $P(t_1, t_2, \dots, t_k)$ **szó egy elsőrendű formula**. Az így nyert formulákat atomi formuláknak nevezzük.
2. Ha S elsőrendű formula, akkor $\neg S$ is az.
3. Ha S és T elsőrendű formulák és \circ binér logikai összekötőjel, akkor $(S \circ T)$ is elsőrendű formula.
4. Ha S eleme elsőrendű formula, Q kvantor (\forall vagy \exists) és x tetszőleges változó, akkor QxS is elsőrendű formula. Az így nyert formulákat kvantált formuláknak nevezzük, a $\forall xS$ alakú formulák univerzálisan kvantált formulák, a $\exists xS$ alakú formulák pedig egzisztenciálisan kvantált formulák. A kvantált formulákban Qx a formula prefixe, S pedig a magja.
5. Minden elsőrendű formula az 1-4. szabályok véges sokszori alkalmazásával áll elő.

A $V[V_\nu]$ ábécé feletti elsőrendű logikai nyelv $\mathcal{L}[V_\nu] = \mathcal{L}_t[V_\nu] \cup \mathcal{L}_f[V_\nu]$, azaz $\mathcal{L}[V_\nu]$ minden szava vagy term, vagy formula.

A negációs, konjunkciós, diszjunkciós, implikációs (ezek jelentése ua., mint nulladrendben) és kvantált formulák összetett formulák.

Az elsőrendű logikai nyelv prímformulái az atomi formulák és a kvantált formulák.

Változóelőfordulás fajtái: Egy formula x változójának egy előfordulása:

- szabad, ha nem esik x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe,
- kötött, ha x -re vonatkozó kvantor hatáskörébe esik.

Változó fajtái: Egy formula x változója:

- *szabad*, ha minden előfordulása szabad,
- *kötött*, ha minden előfordulása kötött, és
- *vegyes*, ha van szabad és kötött előfordulása is.

Formula zártsága, nyíltsága: Egy formula:

- *zárt*, ha minden változója kötött,
- *nyílt*, ha legalább egy változójának van szabad előfordulása és
- *kvantormentes*, ha nincs benne kvantor

Megjegyzés: a zárt formulák elsőrendű állításokat szimbolizálnak (egy elsőrendű állítás nem más, mint elemek egy halmazára megfogalmazott kijelentő mondat).

Az elsőrendű logika szemantikája

Matematikai struktúra: Matematikai struktúrán egy $\langle U, R, M, K \rangle$ négyest értünk, ahol:

1. $U = \bigcup_{\pi} U_{\pi}$ nem üres alaphalmaz (univerzum),
2. R az U -n értelmezett logikai függvények (relációk) halmaza,
3. M az U -n értelmezett matematikai függvények (alpműveletek) halmaza,
4. K az U kijelölt elemeinek (konstansainak) halmaza (lehet üres).

Interpretáció: Az interpretáció egy $\langle U, R, M, K \rangle$ matematikai struktúra és

$\mathcal{I} = \langle \mathcal{I}_{Srt}, \mathcal{I}_{Pr}, \mathcal{I}_{Fn}, \mathcal{I}_{Cnst} \rangle$ függvénynégyes, ahol:

- az $\mathcal{I}_{Srt} : \pi \mapsto U_{\pi}$ függvény megad minden egyes $\pi \in Srt$ fajtához egy U_{π} nemüres halmazt, a π fajtájú individuumok halmazát,
- az $\mathcal{I}_{Pr} : P \mapsto P^{\mathcal{I}}$ függvény megad minden $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k)$ alakú $P \in Pr$ predikátumszimbólumhoz egy $P^{\mathcal{I}} : U_{\pi_1} \times U_{\pi_2} \times \dots \times U_{\pi_k} \rightarrow \mathbb{L}$ logikai függvényt (relációt),

- az $\mathcal{I}_{Fn} : f \mapsto f^{\mathcal{I}}$ függvény hozzárendel minden $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú $f \in Fn$ függvénytípushoz egy $P^{\mathcal{I}} : U_{\pi_1} \times U_{\pi_2} \times \dots \times U_{\pi_k} \rightarrow U_{\pi}$ matematikai függvényt (műveletet),
- az $\mathcal{I}_{Cnst} : c \mapsto c^{\mathcal{I}}$ pedig minden π fajtajú $c \in Cnst$ konstansszimbólumhoz az U_{π} individuumtartományhoz rendeli, azaz $c^{\mathcal{I}} \in U_{\pi}$.

Változókiértékelés: Legyen az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelvnek \mathcal{I} egy interpretációja, az interpretáció univerzuma legyen U és jelölje V a nyelv változóinak halmazát. Egy olyan $\kappa : V \rightarrow U$ leképezést, ahol ha x π fajtajú változó, akkor $\kappa(x) \in U_{\pi}$, \mathcal{I} -beli **változókiértékelésnek** nevezünk.

$\mathcal{L}_t[V_{\nu}]$ **szemantikája:** Legyen az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelvnek \mathcal{I} egy interpretációja és κ egy \mathcal{I} -beli változókiértékelés. Az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelv egy π fajtajú t termjének értéke \mathcal{I} -ben a κ változókiértékelés mellett az alábbi – $|t|^{\mathcal{I}, \kappa}$ -val jelölt – U_{π} -beli individuum:

1. ha $c \in Cnst$ π fajtajú konstansszimbólum, akkor $|c|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $c^{\mathcal{I}}$ individuum,
2. ha x π fajtajú változó, akkor $|x|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $\kappa(x)$ individuum,
3. ha t_1, t_2, \dots, t_k rendre $\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k$ fajtajú termek és ezek értékei a κ változókiértékelés mellett rendre az U_{π_1} -beli $|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}$, az U_{π_2} -beli $|t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}$... és az U_{π_k} -beli $|t_k|^{\mathcal{I}, \kappa}$ individuumok, akkor egy $(\pi_1, \pi_2, \dots, \pi_k, \pi)$ alakú $f \in Fn$ függvénytípus esetén $|f(t_1, t_2, \dots, t_k)|^{\mathcal{I}, \kappa}$ az U_{π} -beli $f^{\mathcal{I}}(|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}, |t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}, \dots, |t_k|^{\mathcal{I}, \kappa})$ individuum.

Változókiértékelés x -variánsa: Legyen x egy változó. A κ^* változókiértékelés a κ változókiértékelés x -variánsa, ha $\kappa^*(y) = y$ minden x -től különböző y változó esetén.

Elsőrendű logikai formula logikai értéke: Legyen az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelvnek \mathcal{I} egy interpretációja és κ egy \mathcal{I} -beli változókiértékelés. Az $\mathcal{L}[V_{\nu}]$ nyelv egy C formulájához \mathcal{I} -ben a κ változókiértékelés mellett az alábbi – $|C|^{\mathcal{I}, \kappa}$ -val jelölt – igazságértéket rendeljük:

1. $|P(t_1, t_2, \dots, t_k)|^{\mathcal{I}, \kappa} = \begin{cases} igaz & : P^{\mathcal{I}}(|t_1|^{\mathcal{I}, \kappa}, |t_2|^{\mathcal{I}, \kappa}, \dots, |t_k|^{\mathcal{I}, \kappa}) = igaz \\ hamis & : \text{különben} \end{cases}$
2. $|\neg A|^{\mathcal{I}, \kappa}$ legyen $\neg |A|^{\mathcal{I}, \kappa}$
3. $|A \wedge B|^{\mathcal{I}, \kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I}, \kappa} \wedge |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
4. $|A \vee B|^{\mathcal{I}, \kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I}, \kappa} \vee |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
5. $|A \supset B|^{\mathcal{I}, \kappa}$ legyen $|A|^{\mathcal{I}, \kappa} \supset |B|^{\mathcal{I}, \kappa}$
6. $|\forall x A|^{\mathcal{I}, \kappa} = \begin{cases} igaz & : |A|^{\mathcal{I}, \kappa^*} = igaz \text{ } \kappa \text{ minden } \kappa^* \text{ x-variánsára} \\ hamis & : \text{különben} \end{cases}$
7. $|\exists x A|^{\mathcal{I}, \kappa} = \begin{cases} igaz & : |A|^{\mathcal{I}, \kappa^*} = igaz \text{ } \kappa \text{ valamely } \kappa^* \text{ x-variánsára} \\ hamis & : \text{különben} \end{cases}$

Elsőrendű formula kielégíthetősége: Egy A elsőrendű formula kielégíthető, ha van olyan \mathcal{I} interpretáció és κ változókiértékelés, amelyre $|A|^{\mathcal{I}, \kappa} = igaz$ (ekkor azt mondjuk, hogy az \mathcal{I} interpretáció és κ változókiértékelés kielégíti A -t), különben kielégíthetetlen.

Amennyiben az A formula zárt, igazságértékét egyedül az interpretáció határozza meg. Ha $|A|^{\mathcal{I}} = igaz$, azt mondjuk, hogy az \mathcal{I} kielégíti A -t vagy másképpen: \mathcal{I} modellje A -nak ($\mathcal{I} \models A$).

Logikailag igaz elsőrendű formula: Egy A elsőrendű logikai formula logikailag igaz, ha minden \mathcal{I} interpretációban és \mathcal{I} minden κ változókiértékelése mellett $|A|^{\mathcal{I},\kappa} = igaz$.
Jelölése: $\models A$.

Szemantikus következmény: Azt mondjuk, hogy a G formula *szemantikus következménye* az \mathcal{F} formulahalmaznak, ha minden olyan \mathcal{I} interpretációra, amelyre $\mathcal{I} \models \mathcal{F}$ fennáll, $\mathcal{I} \models G$ is igaz (jelölés: $\mathcal{F} \models G$).

Tétel: Legyenek A_1, A_2, \dots, A_n, B ($n \geq 1$) tetszőleges, ugyanabból az elsőrendű logikai nyelvből való formulák. Ekkor

$$\{A_1, A_2, \dots, A_n\} \models B \Leftrightarrow A_1 \wedge A_2 \wedge \dots \wedge A_n \wedge \neg B \text{ kielégíthetetlen}$$

Rezolúció: Elsőrendű predikátumkalkulusban is végezhető rezolúció, ráadásul a módszer helyes és teljes is. Nehézséget a klózik kialakítása okozhat, amelyek zárt, univerzálisan kvantált literálok konjunkciójából állnak. Ehhez eszközeink a prenex-, illetve skolem-formák.

Számításelmélet

Kiszámíthatóság

Problémák mint formális nyelvek

Kiszámítási problémának nevezünk egy olyan, a matematika nyelvén megfogalmazott kérdést, amire egy algoritmussal szeretnénk megadni a választ. A gyakorlati élet szinte minden problémájához rendelhető, megfelelő absztrakciót használva, egy kiszámítási probléma.

Egy problémát a hozzá tartozó konkrét bementettel együtt **a probléma egy példányának** nevezzük.

Speciális kiszámítási probléma az eldöntési probléma. Ilyenkor a problémával kapcsolatos kérdés egy eldöntendő kérdés, tehát a probléma egy példányára a válasz "igen" vagy "nem" lesz.

Egy kiszámítási probléma reprezentálható egy $f : A \rightarrow B$ függvénnyel. Az A halmaz tartalmazza a probléma egyes bemeneteit, jellemzően egy megfelelő ábécé feletti szóban elkódolva, míg a B halmaz tartalmazza a bemenetekre adott válaszokat, szintén valamely alkalmas ábécé feletti szóban elkódolva. Értelemszerűen, ha eldöntési problémáról van szó, akkor az f értékkészlete, vagyis a B egy két elemű halmaz: $\{igen, nem\}$, $\{1, 0\}$, stb.

Kiszámítható függvény: Egy $f : A \rightarrow B$ függvényt *kiszámíthatónak* nevezünk, ha minden $x \in A$ elemre az $f(x) \in B$ függvényérték kiszámítható valamilyen algoritmikus modellel.

Megoldható, eldönthető probléma: Egy kiszámítási probléma *megoldható* (eldöntési probléma esetén azt mondjuk, hogy *eldönthető*), ha az általa meghatározott függvény kiszámítható.

Algoritmusok időigénye: Legyenek $f, g : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvények.

Azt mondjuk, hogy f legfeljebb olyan gyorsan nő, mint g (jelölése: $f(n) = \mathcal{O}(g(n))$), ha

$$\exists c > 0, n_0 \in \mathbb{N} : f(n) \leq c * g(n) \quad \forall n \geq n_0.$$

Az $f(n) = \Omega(g(n))$ jelöli azt, hogy $g(n) = \mathcal{O}(f(n))$ teljesül.

Az $f(n) = \Theta(g(n))$ jelöli azt, hogy $f(n) = \mathcal{O}(g(n))$ és $f(n) = \Omega(g(n))$ is teljesül.

Példa: $3n^3 + 5n^2 + 6 = \mathcal{O}(n^3)$, $n^k = \mathcal{O}(2^n) \forall k \geq 0$, stb.

Tétel: Minden polinomiális függvény lassabban nő, mint bármely exponenciális függvény, azaz minden $p(n)$ polinomhoz és $c > 0$ -hoz $\exists n_0$ egész szám, hogy $\forall n \geq n_0$ esetén $p(n) \leq 2^{cn}$

Kiszámítási probléma megfeleltetése eldöntési problémának: Tekintsünk egy P kiszámítási problémát és legyen $f : A \rightarrow B$ a P által meghatározott függvény.

Ekkor megadható P -hez egy P' eldöntési probléma úgy, hogy P' pontosan akkor eldönthető, ha P kiszámítható. Állítsuk párba ugyanis minden $a \in A$ elemre az a és $f(a)$ elemeket, és kódoljuk el az így kapott párokat egy-egy szóban.

Ezek után legyen P' az így kapott szavakból képzett formális nyelv.

Nyilvánvaló, hogy ha minden $a \in A$ és $b \in B$ elemre az $(a, b) \in P'$ tartalmazás eldönthető (azaz P' eldönthető), akkor P kiszámítható és fordítva. E megfeleltetés miatt a továbbiakban jellemzően eldöntési problémákkal foglalkozunk.

Az algoritmus fogalmának pontos megfogalmazásával a múlt század első felében többen is próbálkoztak. Ennek eredményeképpen több, egymástól különböző fogalom is megszületett, mint például a lambda-függvények, rekurzív függvények, Markov-gép és a Turing-gép. Ezek a fogalmak egyenrangúak egymással, egymásból kifejezhetők. A gyakorlatban leginkább a Turing-gép fogalma terjedt el.

Turing gépek

Hasonlóan a véges automatához vagy a veremautomatához, a Turing-gép is egy véges sok állapottal rendelkező eszköz.

A Turing-gép egy két irányban végtelen szalagon dolgozik.

A szalag cellákra van osztva, tulajdonképpen ez a gép (korlátlan) memóriája. Kezdetben a szalagon csak a bemenő szó van, minden cellán egy betű. A szalag többi cellája egy úgynevezett blank vagy szóköz (\sqcup) szimbólumokkal van feltöltve. Kezdetben a gép úgynevezett író-olvasó feje a bemenő szó első betűjén áll és a gép a kezdőállapotában van.

A gép az író-olvasó fejet tetszőlegesen képes mozgatni a szalagon. Képes továbbá a fej pozíciójában a szalag tartalmát kiolvasni és átírni.

A gépnek van két kitüntetett állapota, a q_i és a q_n állapotok. Ha ezekbe az állapotokba kerül, akkor rendre elfogadja illetve elutasítja a bemenő szót.

A vezérlő (legalább az) egyik állapota végállapot, s ha a gép ebbe kerül, akkor megáll. Az egyik kijelölt szalag üres jelektől különböző részét tekintjük a gép kimenetének (output). A vezérlő egy kijelölt állapotát kezdőállapotnak nevezzük, s a Turing-gép indulásakor a gép ebben az állapotban van.

Szokás ilyenkor azt mondani, hogy az adott Turing-gép elfogadta ezt az inputot. A Turing-gépeket felhasználhatjuk függvények kiszámolására, azaz az argumentumokat a bemeneti szalagra írva, a gépet elindítva a Turing-gép a kimeneti szalagra a függvény végeredményét írva megáll.

Felhasználhatjuk a Turing-gépeket nyelvek felismerésére is. Szavaknak nevezzük az A ábécé betűiből alkotott véges sorozatokat. Nyelvnek nevezzük szavak egy halmazát. A T Turing-gép által felismert LT nyelv pontosan azokból a szavakból áll, melyekkel mint bemenettel indítva a Turing-gép megáll.

Egy L nyelvet rekurzívan felsorolhatónak nevezünk, ha van olyan Turing-gép amely által felismert nyelv éppen az L. Egy L nyelv rekurzív, ha létezik olyan Turing-gép, mely tetszőleges inputra megáll, és a szóhoz tartozó végállapot pontosan akkor egyezik meg az egyik előre kijelölt állapottal, ha a szó L-beli. Az f függvény parciálisan rekurzív, ha létezik olyan Turing-gép, amely kiszámolja. Az f függvény rekurzív, ha létezik olyan Turing-gép, amely kiszámolja; és az output minden bemenetre definiálva van.

Algoritmusmodellek

- **Gödel:** rekurzív függvények (primitív rekurzív függvények 1931-ben, majd általánosabb 1934-ben)
- **Church:** λ -kalkulus, λ -definiálható függvények: ekvivalensek a rekurzív függvényekkel (bizonyított)
- **Turing:** Turing-gép (1936), a λ -definiálható és a Turing-géppel kiszámítható függvények megegyeznek (bizonyított)

Church-Turing tézis: A kiszámíthatóság ismert matematikai modelljei ekvivalensek az effektíven kiszámítható függvények osztályával(, azaz nem ismerünk a Turing gép által reprezentált algoritmus modellnél erősebb eszközt). A tézis nem tétel, mert elemeit nem tudjuk formálisan definiálni.

Azaz, ami algoritmussal kiszámítható, az Turing-értelemben kiszámítható:

- Az f parciális függvény akkor és csak akkor kiszámítható, ha f parciálisan rekurzív.
- Az f függvény akkor és csak akkor kiszámítható, ha f rekurzív.
- Az L nyelvhez tartozás problémája algoritmussal csak akkor és akkor eldönthető, ha L rekurzív.

Ezekben az állításokban két fajta kiszámíthatóságról esik szó. A Turing-értelemben kiszámíthatóság jól definiált fogalom, míg az algoritmussal kiszámíthatóság nem az. Ennek megfelelően ez a tétel nem bizonyítható, viszont a gyakorlati tapasztalatokkal egybevág.

Állítás. Van olyan nyelv, mely nem rekurzív felsorolható.

Formálisan a Turing-gépet a következő módon definiáljuk.

A Turing-gép formális definíciója: A Turing-gép egy olyan $M = (Q, \Sigma, \Gamma, \delta, q_0, q_i, q_n)$ rendszer, ahol:

- Q az állapotok véges, nem üres halmaza,
- $q_0, q_i, q_n \in Q$,
 - q_0 a kezdőállapot,
 - q_i az elfogadó állapot,
 - q_n pedig az elutasító állapot,
- Σ és Γ ábécék, a bemenő jelek és a szalagszimbólumok ábécéje úgy, hogy $\Sigma \subseteq \Gamma$ és $\Gamma - \Sigma$ tartalmaz egy speciális \sqcup szimbólumot,
- $\delta : (Q - \{q_i, q_n\}) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R, S\}$ az átmenetfüggvény.

Úgy mint a veremautomaták esetében, egy M Turing-gép működésének fázisait is konfigurációkkal írhatjuk le.

Turing-gép konfigurációja: Az M Turing-gép konfigurációja egy olyan uqv szó, ahol $q \in Q$ és $u, v \in \Gamma^*$, $v \neq \varepsilon$. Ez a konfiguráció az M azon állapotát tükrözi amikor a szalag tartalma uv (uv előtt és után a szalagon már csak \sqcup van), a gép a q állapotban van, és az író-olvasó fej a v első betűjére mutat. M összes konfigurációjának halmazát \mathcal{C}_M -el jelöljük.

Turing-gép kezdőkonfigurációja: M kezdőkonfigurációja egy olyan $q_0u\sqcup$ szó, ahol u csak Σ -beli betűket tartalmaz.

Turing-gép konfigurációátmenete: M konfigurációátmenete egy olyan $\vdash \subseteq \mathcal{C}_M \times \mathcal{C}_M$ reláció, amit a következőképpen definiálunk.

Legyen $uqav$ egy konfiguráció, ahol $a \in \Gamma$ és $u, v \in \Gamma^*$. A következő három esetet különböztetjük meg:

1. Ha $\delta(q, a) = (r, b, S)$, akkor $uqav \vdash urbv$.
2. Ha $\delta(q, a) = (r, b, R)$, akkor $uqav \vdash ubrv'$, ahol $v' = v$, ha $v \neq \varepsilon$, különben $v' = \sqcup$.
3. Ha $\delta(q, a) = (r, b, L)$, akkor $uqav \vdash u'rcbv$, ahol $u'c = u$ valamely $u' \in \Gamma^*$ -ra és $c \in \Gamma$ -ra, ha $u \neq \varepsilon$, egyébként pedig $u' = \varepsilon$, $c = \sqcup$.

Azt mondjuk, hogy M véges sok lépésben eljut a C konfigurációból a C' konfigurációba (jele $C \vdash^* C'$), ha létezik olyan $n \geq 0$ és C_1, \dots, C_n konfigurációsorozat, hogy $C_1 = C$, $C_n = C'$ és minden $1 \leq i < n$ -re $C_i \vdash C_{i+1}$.

Ha $q \in \{q_i, q_n\}$, akkor azt mondjuk, hogy az uqv konfiguráció egy **megállási konfiguráció**. Továbbá, $q = q_i$ esetében elfogadó, míg $q = q_n$ esetében **elutasító konfiguráció**ról beszélünk.

Turing-gép által felismert nyelv: Az M Turing-gép által felismert nyelv (jelölése $L(M)$) azoknak az $u \in \Sigma^*$ szavaknak a halmaza, melyekre igaz, hogy $q_0u\sqcup \vdash^* xq_iy$ valamely $x, y \in \Gamma^*$, $y \neq \varepsilon$ szavakra.

Legyenek $q, p \in Q$, $a_1, a_2, \dots, a_k, b_1, b_2, \dots, b_k \in \Gamma$ és $D_1, D_2, \dots, D_k \in \{L, R, S\}$.

Ha $\delta(q, a_1, a_2, \dots, a_k) = (p, b_1, b_2, \dots, b_k, D_1, D_2, \dots, D_k)$, akkor a gép akkor a gép a q állapotból, ha a szalagjain rendre az

- a_1, a_2, \dots, a_k betűket olvassa, át tud menni a p állapotba, miközben az
- a_1, a_2, \dots, a_k betűket átírja a b_1, b_2, \dots, b_k betűkre és a szalagokon a fejeket
- D_1, D_2, \dots, D_k irányokba mozgatja.

A többszalagos Turing-gép konfigurációja, a konfigurációátmenet valamint a felismert illetve eldöntött nyelv definíciója az egyszalagos eset értelemszerű általánosítása. A többszalagos Turing-gép időigényét is az egyszalagoshoz hasonlóan definiáljuk.

Többszalagos és egyszalagos gépek ekvivalenciája: Minden k -szalagos, $f(n)$ időkorlátos Turing-géphez van vele ekvivalens $\mathcal{O}(n * f(n))$ időkorlátos egyszalagos Turing-gép.

Nemdeterminisztikus Turing-gépek

Egy M nemdeterminisztikus Turing-gép állapotfüggvénye a következő alakú

$$\delta : (Q - \{q_i, q_n\}) \times \mathcal{P}(\Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R\})$$

Tehát M minden konfigurációjából néhány (esetleg nulla) különböző konfigurációba mehet át. Ily módon M számítási sorozatai egy u szón egy fával reprezentálhatók.

A fa csúcsa M kezdőkonfigurációja, a szögpontjai pedig M konfigurációi. A fa minden levele megfelel M egy számítási sorozatának az u -n. M akkor fogadja el u -t, ha a fa valamelyik levele elfogadó konfiguráció.

Nevezzük ezt a most leírt fát az M nemdeterminisztikus számítási fájának az u -n. Az M által felismert nyelv a determinisztikus esethez hasonlóan definiálható, a gép által eldöntött nyelv pedig a következőképpen.

Nemdeterminisztikus Turing-gép által eldöntött nyelv: Azt mondjuk, hogy egy nemdeterminisztikus M Turing-gép eldönt egy $L \subseteq \Gamma^*$ nyelvet, ha felismeri, és minden $u \in \Sigma^*$ szóra M számítási sorozatai végesek és elfogadási vagy elutasítási konfigurációba vezetnek.

Nemdeterminisztikus Turing-gép időigénye: Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény, M egy nemdeterminisztikus Turing-gép. Az M időigénye $f(n)$, ha egy n hosszú u bemeneten nincsenek M -nek $f(n)$ -nél hosszabb számítási sorozatai, azaz az M számítási fája az u -n legfeljebb $f(n)$ magas.

Determinisztikus és nemdeterminisztikus Turing-gépek ekvivalenciája: Minden M nemdeterminisztikus Turing-géphez megadható egy ekvivalens M' determinisztikus Turing-gép. Továbbá, ha M $f(n)$ időigényű valamely $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvényre, akkor M' $2^{\mathcal{O}(f(n))}$ időigényű.

Eldönthetetlen problémák

A Turing-gép a lehető legáltalánosabb algoritmus modell, mégis vannak olyan problémák, melyek nem számíthatók ki Turing-géppel.

Emlékeztető: A rekurzívan felsorolható (Turing-felismerhető) nyelvek osztályát RE -vel, a rekurzív (Turing-eldönthető) nyelvek osztályát R -rel jelöljük.

Világos, hogy $R \subseteq RE$. A célunk az, hogy megmutassuk: az R valódi részhalmaza az RE -nek, azaz van olyan nyelv (probléma) ami Turing-felismerhető, de nem eldönthető.

Csak olyan Turing-gépeket fogunk vizsgálni, melyek bemenő ábécéje a $\{0, 1\}$ halmaz. Ez nem jelenti az általánosság megszorítását, hiszen ha találunk egy olyan $\{0, 1\}$ feletti nyelvet, melyet nem lehet eldönteni ilyen Turing-géppel, akkor ezt a nyelvet egyáltalán nem lehet eldönteni.

Turing-gépek kódolása

A $\{0, 1\}$ feletti szavak felsorolhatóak (vagyis megszámlálhatóak). Valóban, tekintsük azt a felsorolást, amelyben a szavak a hosszuk szerint követik egymást, és két egyforma hosszú szó közül pedig az van előbb, amelyik az alfabetikus rendezés szerint megelőzi a másikat. Ily módon a $\{0, 1\}^*$ halmaz elemeinek egy felsorolása a következőképpen alakul: $w_1 = \varepsilon$, $w_2 = 0$, $w_3 = 1$, $w_4 = 00$, $w_5 = 01$ és így tovább. Ebben a fejezetben tehát a w_i szóval a $\{0, 1\}^*$ i . elemét jelöljük.

Legyen továbbá M egy $\{0, 1\}$ inputábécé feletti Turing-gép. Van olyan $k > 0$ szám, hogy Q -t felírhatjuk $Q = \{p_1, \dots, p_k\}$ alakban, ahol $p_1 = q_0$, $p_{k-1} = q_i$, $p_k = q_n$.

Továbbá, van olyan $m > 0$ szám, hogy Γ -t felírhatjuk $\Gamma = \{X_1, \dots, X_m\}$ alakban, ahol $X_1 = 0$, $X_2 = 1$, $X_3 = \sqcup$, és X_4, \dots, X_m az M további szalagszimbólumai. Nevezzük végül az L, R, S szimbólumokat (amelyek irányokat jelölnek) rendre D_1, D_2 és D_3 -nak.

Ezek után M egy $\delta(p_i, X_j) = (p_r, X_s, D_t)$ ($0 \leq i, r \leq k$, $1 \leq j, s \leq m$ és $1 \leq t \leq 3$) átmenete elkódolható a $0^i 10^j 10^r 10^s 10^t$ szóval. Mivel minden 0-s blokk hossza legalább 1, az átmenetet kódoló szóban nem szerepel az 11 részsó. Tehát az M összes átmenetét kódoló szavakat összefűzhetjük egy olyan szóvá, melyben az átmeneteket az 11 részsó választja el egymástól. Az így kapott szó pedig magát M -et kódolja.

A továbbiakban M_i -vel jelöljük azt a Turing-gépet, amelyet a w_i szó kódol ($i \geq 1$). Amennyiben w_i nem a fent leírt kódolása egy Turing-gépnek, akkor tekintsük M_i -t olyannak, ami minden input esetén azonnal a q_n állapotba megy, azaz $L(M_i) = \emptyset$.

A későbbiekben szükségünk lesz arra, hogy elkódoljunk egy (M, w) Turing-gép és bemenet párost egy $\{0, 1\}$ feletti szóban. Mivel a Turing-gépek kódolása nem tartalmazhat 111-et, ezért (M, w) kódja a következő: M kódja után írunk 111-et, majd utána w -t.

Egy nem rekurzívan felsorolható nyelv

Az $L_{\text{átló}}$ nyelv: Az $L_{\text{átló}}$ nyelv azon $\{0, 1\}$ feletti Turing-gépek bináris kódjait tartalmazza, melyek nem fogadják el önmaguk kódját, mint bemenő szót, azaz

$$L_{\text{átló}} = \left\{ w_i \mid i \geq 1, w_i \notin L(M_i) \right\}$$

Tétel: $L_{\text{átló}} \notin RE$.

Egy rekurzívan felsorolható, de nem eldönthető nyelv

Az L_u nyelv: Tekintsük azon (M, w) párok halmazát (egy megfelelő bináris szóban elkódolva), ahol M egy $\{0, 1\}$ bemenő ábécé feletti Turing-gép, w pedig egy $\{0, 1\}$ feletti szó úgy, hogy $w \in L(M)$, azaz M elfogadja w -t.

Ezt a nyelvet jelöljük L_u -val.

$$L_u = \left\{ \langle w_i, w_j \rangle \mid i, j \geq 1, w_j \in L(M_i) \right\}$$

Tétel: $L_u \in RE$.

Tétel: $L_u \notin R$.

További tételek

1. Legyen L egy nyelv. Ha $L, \bar{L} \in RE$, akkor $L \in R$.

Következmény: a rekurzívan felsorolható nyelvek nem zártak a komplementerképzésre.

2. Ha $L \in R$, akkor $\bar{L} \in R$, azaz a rekurzív nyelvek zártak a komplementerképzésre.

További eldönthetetlen problémák

Kiszámítható függvény: Legyen Σ és Δ két ábécé és f Σ^* -ból Δ^* -ba képző függvény. Azt mondjuk, hogy f *kiszámítható*, ha van olyan M Turing-gép, hogy M -et egy $w \in \Sigma^*$ szóval a bemenetén elindítva, M úgy áll meg, hogy a szalagján a $f(w) \in \Delta^*$ szó van.

Eldöntési problémák visszavezetése: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma. L_1 visszavezethető L_2 -re ($L_1 \leq L_2$), ha van olyan $f : \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ kiszámítható függvény, hogy minden $w \in \Sigma^*$ szóra $w \in L_1$ pontosan akkor teljesül, ha $f(w) \in L_2$ is teljesül.

Tétel: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma és tegyük fel, hogy L_1 visszavezethető L_2 -re. Ekkor igazak a következő állítások:

1. Ha L_1 eldönthetetlen, akkor L_2 is.
2. Ha $L_1 \notin RE$, akkor $L_2 \notin RE$.

A megállási probléma: Legyen $L_h = \{ \langle M, w \rangle \mid M \text{ megáll a } w \text{ bemeneten} \}$, azaz L_h azon $\langle M, w \rangle$ Turing-gép és bemenet párosokat tartalmazza elkódolva, melyekre M megáll a w bemeneten. L_h eldönthetetlen (L_u visszavezethető L_h -ra), viszont $L_h \in RE$.

Az $L_{üres}$ probléma: Legyen $L_{üres} = \{ \langle M \rangle \mid L(M) = \emptyset \}$.

$L_{üres}$ eldönthetetlen (L_u visszavezethető $L_{üres}$ -re), valamint $L_{üres} \notin RE$.

Rekurzívan felsorolható nyelvek (nem triviális) tulajdonsága: Ha \mathcal{P} a rekurzívan felsorolható nyelvek egy halmaza, akkor \mathcal{P} a rekurzívan felsorolható nyelvek egy tulajdonsága. Ha $\mathcal{P} \neq \emptyset$ és $\mathcal{P} \neq RE$, akkor \mathcal{P} nem triviális tulajdonsága a rekurzívan felsorolható nyelveknek.

Rice tétele: Adott \mathcal{P} tulajdonságra jelöljük $L_{\mathcal{P}}$ -vel azon Turing-gépek kódjainak halmazát, amelyek \mathcal{P} -beli nyelvet ismernek fel. Ha \mathcal{P} a rekurzívan felsorolható nyelvek egy nem triviális tulajdonsága, akkor $L_{\mathcal{P}}$ eldönthetetlen.

Post Megfelelkezési Probléma (röviden PMP): A PMP problémát a következőképpen definiáljuk. Legyen Σ egy legalább két betűt tartalmazó ábécé és legyen $D = \left\{ \left[\frac{u_1}{v_1} \right], \dots, \left[\frac{u_n}{v_n} \right] \right\}$ egy dominóhalmaz, melyben $n \geq 1$ és $u_1, \dots, u_n, v_1, \dots, v_n \in \Sigma^+$.

A kérdés az, hogy van-e egy olyan $1 \leq i_1, \dots, i_m \leq m$ ($m \geq 1$) indexsorozat, melyre teljesül, hogy a $\left[\frac{u_{i_1}}{v_{i_1}} \right], \dots, \left[\frac{u_{i_m}}{v_{i_m}} \right]$ dominókat egymás mellé írva alul és felül ugyanaz a szó adódik, azaz $u_{i_1} \dots u_{i_m} = v_{i_1} \dots v_{i_m}$. Ebben az esetben a fenti dominósortozatot a D egy megoldásának nevezzük.

Formális nyelvként a következőképpen definiálhatjuk a PMP-t:

$\text{PMP} = \left\{ \langle D \rangle \mid D\text{-nek van megoldása} \right\}$. PMP eldönthetetlen.

Bonyolultságelmélet

A bonyolultságelmélet célja a megoldható (és ezen belül az eldönthető) problémák osztályozása a megoldáshoz szükséges erőforrások (jellemzően az idő és a tár) mennyisége szerint.

Időbonyolultsági fogalmak

TIME: Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény.

$$\text{TIME}(f(n)) = \left\{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ időigényű Turing-géppel} \right\}$$

Továbbá

$$\mathbf{P} = \bigcup_{k \geq 1} \text{TIME}(n^k)$$

Tehát \mathbf{P} azon nyelveket tartalmazza, melyek eldönthetőek polinom időkorlátosdeterminisztikus Turing-géppel. Ilyen például az ELÉRHETŐSÉG probléma, melynek bemenete egy G gráf és annak két kitüntetett csúcsa (s és t). A kérdés az, hogy van-e a G -ben út s -ből t -be. Ha az ELÉRHETŐSÉG problémára nyelvként tekintünk, akkor írhatjuk azt, hogy

Elérhetőség:

$$\left\{ \langle G, s, t \rangle \mid G \text{ irányított gráf és } G\text{-ben van út } s\text{-ből } t\text{-be} \right\}$$

Könnyen megadható az ELÉRHETŐSÉG problémáját polinom időben eldöntő determinisztikus Turing-gép, tehát $\text{ELÉRHETŐSÉG} \in \mathbf{P}$.

NTIME: Legyen $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ függvény.

$$\text{NTIME}(f(n)) = \left\{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ időigényű nem determinisztikus Turing-géppel} \right\}$$

Továbbá

$$\mathbf{P} = \bigcup_{k \geq 1} \text{NTIME}(n^k)$$

Az \mathbf{NP} -beli problémák rendelkeznek egy közös tulajdonsággal az alábbi értelemben. Ha tekintjük egy \mathbf{NP} -beli probléma egy példányát és egy lehetséges "bizonyítékot" arra nézve, hogy ez a példány "igen" példánya az adott problémának, akkor ezen bizonyíték helyességének ellenőrzése polinom időben elvégezhető. Ennek megfelelően egy \mathbf{NP} -beli problémát eldöntő

nemdeterminisztikus Turing-gép általában úgy működik, hogy "megsejti" a probléma bemenetének egy lehetséges megoldását, és polinom időben leellenőrzi, hogy a megoldás helyes-e.

Tekintsük a SAT problémát, amit a következőképpen definiálunk. Adott egy ϕ ítéletlogikai KNF. A kérdés az, hogy kielégíthető-e. Annak a bizonyítéka, hogy a ϕ kielégíthető, egy olyan változó-hozzárendelés, ami mellett kiértékelve a ϕ -t igaz értéket kapunk. Egy tetszőleges változó-hozzárendelés tehát a ϕ kielégíthetőségének egy lehetséges bizonyítéka. Annak leellenőrzése pedig, hogy ez a hozzárendelés tényleg igazzá teszi-e ϕ -t, polinom időben elvégezhető. A SAT **NP**-beli probléma.

Az a definíciókból következik, hogy fennáll a $\mathbf{P} \subseteq \mathbf{NP}$ tartalmazás.

Polinomiális idejű visszavezetések

Polinom időben kiszámítható függvény: Legyen Σ és Δ két ábécé és $f: \Sigma^* \rightarrow \Delta^*$ képező függvény. Azt mondjuk, hogy f polinom időben kiszámítható, ha kiszámítható egy polinom időigényű Turing-géppel.

Eldöntési problémák polinom idejű visszavezetése: Legyen $L_1 \subseteq \Sigma^*$ és $L_2 \subseteq \Delta^*$ két eldöntési probléma. L_1 polinom időben visszavezethető L_2 -re ($L_1 \leq_p L_2$), ha $L_1 \leq L_2$ és a visszavezetésben használt f függvény polinom időben kiszámítható.

Tétel: Legyen L_1 és L_2 két probléma úgy, hogy $L_1 \leq_p L_2$. Ha L_2

1. **P**-beli, akkor L_1 is **P**-beli.
2. **NP**-beli, akkor L_1 is **NP**-beli.

P és **NP** zártak a polinom idejű visszavezetésekre.

NP-teljes problémák

NP-teljes probléma: Legyen L egy probléma. Azt mondjuk, hogy L **NP-teljes**, ha

1. **NP**-beli, és
2. minden további **NP**-beli probléma polinom időben visszavezethető L -re.

Ha csak a második pont teljesül, akkor azt mondjuk, hogy L **NP-nehéz**.

Tétel: Legyen L egy **NP-teljes** probléma. Ha $L \in \mathbf{P}$, akkor $\mathbf{P} = \mathbf{NP}$.

Megjegyzés: Jelenleg **NEM** tudunk **P**-beli **NP-teljes** problémáról!

Tétel: Legyen L_1 egy **NP-teljes**, L_2 pedig **NP**-beli probléma. Ha $L_1 \leq_p L_2$, akkor L_2 is **NP-teljes**.

NP-teljes problémák

SAT azon konjunktív normálformákat tartalmazza, egy megfelelő ábécé felett kódolva, melyek kielégíthetőek.

$$SAT = \left\{ \langle \phi \rangle \mid \phi \text{ kielégíthető konjunktív normálformában adott formula} \right\}$$

Cook-Levin tétele: SAT **NP-teljes**.

Legyen $k \geq 1$. Ekkor $kSAT$ a következő probléma:

$$kSAT = \left\{ \langle \phi \rangle \mid \phi \text{ minden tagjában } k \text{ literál van} \right\}$$

Tétel: $3SAT$ **NP-teljes**, ugyanis $SAT \leq_p 3SAT$.

Teljes részgráf:

TELJES RÉSZGRÁF:

$$\left\{ \langle G, k \rangle \mid G \text{ véges gráf, } k \geq 1, G\text{-nek } \exists k \text{ csúcsú teljes részgráfja} \right\}$$

Tehát a TELJES RÉSZGRÁF azon G és k párokat tartalmazza, megfelelő ábécé feletti szavakban elkódolva, melyekre igaz, hogy G -ben van k csúcsú teljes részgráf, azaz olyan részgráf, melyben bármely két csúcs között van él.

Független csúcshalmaz:

$$\left\{ \langle G, k \rangle \mid G \text{ véges gráf, } k \geq 1, G\text{-nek } \exists k \text{ elemű független csúcshalmaza} \right\}$$

Vagyis a FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ azon G és k párokat tartalmazza, melyekre igaz, hogy G -ben van k olyan csúcs, melyek közül egyik sincs összekötve a másikkal.

Csúcslefedés:

$$\left\{ \langle G, k \rangle \mid \begin{array}{l} G \text{ véges gráf, } k \geq 1, \text{ } G\text{-nek van olyan } k \text{ elemű csúcshalmaza,} \\ \text{mely tartalmazza } G \text{ minden élének legalább egy végpontját} \end{array} \right\}$$

TELJES RÉSZGRÁF, FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ és CSÚCSLEFEDÉS **NP**-teljesek
(TELJES RÉSZGRÁF \leq_p FÜGGETLEN CSÚCSHALMAZ \leq_p CSÚCSLEFEDÉS).

Utazóügynök:

$$\left\{ \langle G, k \rangle \mid \begin{array}{l} G \text{ véges irányítatlan gráf, az éleken egy-egy pozitív egész súllyal és van} \\ G\text{-ben legfeljebb } k \text{ összsúlyú Hamilton kör} \end{array} \right\}$$

Tárbonyolultság

A tárbonyolultságot egy speciális, úgynevezett offline Turing-gépen vizsgáljuk.

Off-line Turing-gép: Offline Turing-gépnek nevezünk egy olyan többszalagos Turing-gépet, mely a bemenetet tartalmazó szalagot csak olvashatja, a többi, ún. munkaszalagokra pedig írhat is. Az offline Turing-gép tárigényébe csak a munkaszalagokon felhasznált terület számít be.

A továbbiakban Turing-gép alatt offline Turing-gépet értünk.

Tárbonyolultsággal kapcsolatos nyelvosztályok

SPACE($f(n)$):

$$\left\{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ tárigényű determinisztikus Turing-géppel} \right\}$$

NSPACE($f(n)$):

$$\left\{ L \mid L \text{ eldönthető } \mathcal{O}(f(n)) \text{ tárigényű nemdeterminisztikus Turing-géppel} \right\}$$

Ezek után a **P** és az **NP** osztályok tárbonyolultsági megfelelőit az alábbi módon definiálhatjuk.

Definíció. $\mathbf{PSPACE} = \bigcup_{k>0} \mathbf{SPACE}(n^k)$ és $\mathbf{NPSPACE} = \bigcup_{k>0} \mathbf{NSPACE}(n^k)$

A szublineáris tárbonyolultságnak is van értelme, ezért valójában az alábbi tárbonyolultsági osztályokra lesz szükségünk.

Definíció. $\mathbf{L} = \mathbf{SPACE}(\log_2 n)$ és $\mathbf{NL} = \mathbf{NSPACE}(\log_2 n)$

Egy nemdeterminisztikus Turing-gép determinisztikussal való szimulációja (jelenlegi tudásunk szerint) exponenciális idő-igény romlást eredményez. A tárbonyolultság esetében viszont bizonyított, hogy a determinisztikus Turing-gépek a tárbonyolultság négyzetes romlása árán képesek szimulálni a legalább logaritmikus tárbonyolultságú nemdeterminisztikus Turing-gépeket.

Savitch tétele: Ha $f(n) \geq \log n$, akkor

$$\mathbf{NSPACE}(f(n)) \subseteq \mathbf{SPACE}(f^2(n))$$

Következmény. $\mathbf{PSPACE} = \mathbf{NPSPACE}$.